

КОСТИЦЬКА І. О.,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
заступник завідувача відділу
(Інститут законодавства
Верховної ради України)

УДК 340**DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-1.12>**

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ РОЛІ ПАРЛАМЕНТАРІЯ В СУСПІЛЬСТВІ

У статті розглядаються питання визначення ролі і місця парламентарія в системі влади. На думку автора, парламентарій грає ключову роль у суспільстві та в державі, опосередковуючи систему багатоманітних відносин, що мають місце між органами державної влади і місцевого самоврядування, суб'єктами громадянського суспільства та народом у цілому. Парламентарій виступає суб'єктом персоналізації функціонування механізму влади, звичайно, перш за все, законодавчої влади, а також виконує низку інших притаманних йому функцій, що мають конститутивне значення як для системи народного представництва, так і для організації і функціонування парламенту як органу законодавчої влади в державі. В юридичній та політологічній науці вже утвердилися погляди на функції парламентарія. До них відносять функцію представництва, пов'язану з артикуляцією інтересів народу, виборців, політичних партій, корпорацій економічного та соціального сектору суспільства, об'єднань цих інтересів у парламенті, територіальних колективів, а також із представництвом парламенту на міжнародній арені, участю в діяльності парламенту та його органів, виконанням їхніх функцій і повноважень, що зумовлюється постійним характером депутатської діяльності в парламенті. Парламентарій також виконує законодавчу функцію: розроблення і внесення проектів актів парламенту депутатом парламенту як суб'єктом права законодавчої ініціативи, участь в ухваленні законів, народний депутат України також може бути суб'єктом подання в Конституційний Суд України про визнання неконституційними законів. Парламентарій виконує і контрольну функцію: внесення депутатських запитів і звернень, ініціювання проведення парламентських розслідувань тощо. Комунікативна функція народного депутата охоплює не лише інформування парламентаріями населення щодо власних політичних ідей, програмних настанов партій, членами яких вони є в парламенті, пропонування альтернативних шляхів вирішення нагальних суспільно-політичних, економічних та правових проблем у суспільстві та в державі, але й інформування населення про роботу парламенту, його органів, здійснені і заплановані заходи щодо реалізації державної політики, підтримку робочих контактів з органами виконавчої та судової влади в рамках, установлених законодавством, взаємодію зі ЗМІ та іншими інституціями громадянського суспільства тощо. Автор звертає увагу на ті функції парламентарія, які визначають його роль у суспільстві, не є тотожними функціям органу законодавчої влади, оскільки мають різну предметну специфіку, різні сфери реалізації або проявляються через різне коло осіб, але є системно пов'язаними і реалізуються в його повсякденній діяльності.

Роль парламентарія виступає інтегративною характеристикою, що узагальнює та відображає персоналістичний характер народного представництва,

а також суму його ключових інституційних (онтологічних), функціональних та аксіологічних параметрів діяльності, що безпосередньо синтезують її з організацією та функціонуванням парламенту як органу законодавчої влади в сучасній державі.

Ключові слова: *парламентарій, народний депутат України, парламент, функції парламентарія, роль парламентарія в суспільстві, персоналістичний характер народного представництва.*

Kostytska I. O. Theoretical and legal issues determining the role of a parliamentarian in society

The article highlights the issues determining the role and place of a parliamentarian in the power system. According to the author, a parliamentarian plays a key role in the state and society mediating the system of diverse relations that take place between public authorities and local governments, actors of civil society and people as a whole. A parliamentarian acts as a personalization subject of the power mechanism, it is first and foremost legislative power, as well as serves a number of other peculiar functions being meaningful both for a system of popular representation, and for organization and operation of parliament as legislative body of the state. Views on the functions of parliamentarians have already been established in legal and political science. It includes the function of representation related to the articulation of the interests of the people, voters, political parties, corporations of the economic and social sector of society, unions of these interests in parliament, territorial groups, as well as representation of parliament in the international arena, participation in activities of parliament and its bodies, performance of their functions and powers due to the permanent nature of parliamentary activities. A parliamentarian also executes a legislative function, which implies preparation and submission of draft acts by a member of parliament as the subjects of the right to initiate legislation, participation in the adoption of laws, a People's Deputy of Ukraine may also apply a request to the Constitutional Court of Ukraine to recognize a law as unconstitutional. A parliamentarian also performs a control function, which means making deputy inquiries and appeals and initiating parliamentary investigations, etc. A communicative function of a People's Deputy involves not only public awareness for own political ideas of parliamentarians, program guidelines of the party they are members of in parliament, suggestion of alternative ways to solve urgent social and political, economic and legal challenges in the state and society, but also informing the population about work of the parliament, its bodies, executed and planned measures regarding the implementation of state policy, maintenance of working contacts with the executive and judicial branches within the framework stipulated by legislation, interaction with the media and other civil society institutions, etc. The author draws attention to the functions of a parliamentarians determining their role in society and not corresponding to the functions of the legislature, as they have different specific subject, different areas of implementation or manifest themselves through different groups, but they are systematically linked and implemented in their daily activities.

The role of a parliamentarian is an integrative characteristic that summarizes and reflects the personalistic nature of popular representation, as well as the sum of its key institutional (ontological), functional and axiological parameters of activity directly synthesizing it and the organization and operation of parliament as a legislative body in the modern state.

Key words: *parliamentarian, People's Deputy of Ukraine, parliament, functions of a parliamentarian, role of a parliamentarian in society, personalistic nature of popular representation.*

Вступ. Парламентарій є ключовим поняттям під час розгляду конституційно-правового інституту парламентаризму, представницької демократії. Водночас зміст цього поняття виходить далеко за межі суто юридичних концептуальних побудов, що уможливило багатоманітність наукових підходів та інтерпретацій зазначеного політико-правового феномену – юридичних, політологічних, соціально-філософських, історичних, культурологічних, розгляд його в порівняльно-правовому та в історико-правовому аспектах, через призму суміщення відповідних формаційних та цивілізаційних підходів тощо. Ці підходи сукупно засвідчують також тісний зв'язок суб'єктного виміру парламентського права, в розрізі якого переважно висвітлюється проблематика, пов'язана з визначенням ролі та місця парламентарія в суспільстві та в державі, з питаннями юридичної його відповідальності [1], яким так само властивий чітко окреслений персоналістичний вимір.

Водночас ми поділяємо описані в юридичній літературі засадничі для дослідження ролі і місця парламентаріїв у суспільстві та в державі, тісно пов'язаний із цим вимір їхньої юридичної відповідальності, методологічні наукові настанови щодо орієнтації на загальнолюдські цінності, на побудову демократичної соціальної і правової держави, на дотримання принципів гуманізму, поваги до людської гідності, свободи, справедливості, пропорційності суперечливих інтересів тощо, дослідження особливостей інституту парламентарія на основі раціональності, солідарності й ціннісно зорієнтованого зважування інтересів [2].

Постановка завдання. Не претендуючи на всеосяжність та вичерпність означеної проблематики, ми детальніше розглянемо власне конституційно-правовий дискурс, який найбільш концентровано, на наш погляд, зосереджує і наукові напрацювання у сфері науково-правового дослідження згаданого явища, розкриває його сутнісні властивості та їхні ключові зовнішні прояви, що піддаються юридичному регулюванню з боку держави.

Результати дослідження. Досі найбільш поширеною науковою концепцією в інтерпретації сутності та змісту поняття «парламентарій» була та й залишається формально-юридична (позитивістська) концепція, яка переймається науковим обґрунтуванням поняття парламентарія через осмислення специфіки його включеності в систему парламентаризму. Така парадигма, що ґрунтується здебільшого на догматичному аналізі норм законодавства, що регулює статус і діяльність парламентаріїв, досі переважає у вітчизняній науці конституційного права, навіть в умовах реанімування опонуючих позитивістській науковим школам та підходів [3]. Частково цей підхід був використаний нами в попередньому підрозділі цього дослідження.

Відповідно до такого підходу парламентарій розглядається як носій публічно-владних повноважень, суб'єкт публічного права і, відповідно, суб'єкт (носії) публічної відповідальності. У нормативному розрізі специфікація ролі та місця парламентарія в суспільстві та в державі аналізується через призму правового (конституційно-правового) інституту парламентарія, який охоплює певну сукупність переважно конституційно-правових норм, що регулюють особливості правового статусу та діяльності парламентарія, його взаємодії з органами публічної влади та з громадськістю.

У розрізі нормативістського підходу увиразнюються передусім дві провідні концепції правового інституту парламентарія. Згідно з першою з них, яка натеper є переважаючою, зазначений інститут розглядається як складова частина парламентського права як підгалузі конституційного права конкретної держави. Водночас розвиненість та детальність урегулювання інституту парламентарія слугує, як ми уже відмічали, показником та виразником ступеня розвинутості парламентського права як нормативної основи функціонування системи парламентаризму конкретної країни. Натомість відповідно до альтернативного підходу інститут парламентарія сприймається вже як більш складний конгломерат правових норм, які виходять за межі суто парламентського права. Зокрема, на користь такого підходу свідчить аналіз конституційного законодавства низки країн з усталеними парламентськими традиціями та розвиненим законодавством, у межах якого інститут парламентарія охоплюється не лише суто парламентським правом, але й (принаймні частково) виборчим, партійним, інформаційним, адміністративним, судовим законодавством.

Мірою розвитку конституційного права, очевидно, можна спрогнозувати тенденцію до подальшого збільшення у структурі правового інституту парламентарія невластивих суто парламентському праву норм, які дедалі більшою мірою будуть регулювати відповідні правовідносини за участі парламентаріїв зі збереженням домінування публічно-правових елементів у механізмі такого правового регулювання. При цьому важко заперечити провідну та визначальну роль саме конституційного права в регулюванні цих відносин, які здебільшого зберігатимуть значення державно-політичних відносин владарювання як конститутивних для конституційного права як галузі права.

Конституційно-правове регулювання ролі та місця парламентарія в суспільстві концентрує найбільш суттєві, з точки зору потреб юридіфікації, елементи суспільних відносин, пов'язаних із діяльністю парламентаріїв. При цьому воно відзначається відносною збалансованістю власне конституційних та законодавчих, матеріальних і процесуальних, регулятивних та охоронних елементів такого регулювання, що є взаємодоповнювальними.

Водночас з огляду на глобалізацію конституційного права та уніфікацію наявних правових підходів до регулювання елементів статусу парламентаріїв помітною є тенденція до подальшої уніфікації відповідного конституційно-правового регулювання.

Мірою подальшої процесуалізації поглиблюється і тенденція до втручання органів судової влади, зокрема органів конституційного судочинства, в коригування тих чи інших елементів такого статусу, з визнанням окремих норм законодавчих актів неконституційними. При цьому суб'єктами здійснення конституційної юрисдикції часто застосовуються елементи як суто позитивістського, так і аксіологічно орієнтованого правових підходів.

Водночас роль та місце парламентарія визначається через розкриття специфіки правовідносин, в які він вступає, зокрема у відносинах з іншими парламентаріями та їх об'єднаннями (фракціями та групами), комітетами та комісіями парламенту, керівництвом парламенту; з іншими органами влади та їх посадовими особами; з виборцями; у сфері міжнародних контактів тощо.

Вищеописана позитивістська концепція, як показує аналіз, за своїми ключовими, відправними параметрами переважно має легістське наповнення, оскільки основну увагу приділяє здебільшого формальним складовим частинам (переважно конституційно-правовим нормам та практиці їх реалізації), цілковито узалежнюючи роль парламентарія від зазначених норм.

Щоправда, за такого підходу самостійна роль парламентарія фактично елімінується до значення «коліщатка» у великому парламентському механізмі, знеособлюється та втрачає свій первинний, персоналістський субстрат, що певною мірою провокує питання про реальність або ж фіктивність репрезентативності як прояву антропологічно-діалогічної природи публічно-представницьких відносин у системі парламентаризму взагалі. Крім того, за такого підходу втрачається розуміння дуалістичності ролі парламентарія: будучи, з одного боку, суб'єктом, підпорядкованим нормам права, як особа, уповноважена на виконання функцій держави, з другого боку, парламентарій сам виступає цілковито незалежним суб'єктом (співвіднесеним з іншими рівностатусними йому суб'єктами – парламентаріями) продукування нових правових норм, здебільшого сформульованих на рівні найбільш загальних та ієрархічно високих щаблях системи законодавства, що концентруються в законах держави, що їх уповноважений приймати лише парламент як єдиний орган законодавчої влади.

Певною мірою окремі недоліки позитивістської концепції в інтерпретації ролі парламентарія, як видається, компенсує соціолого-правовий підхід, що більшою мірою зосереджується на не формально-юридичних констатаціях та нормах, а на реальній сумі суспільних в'язків і залежностей, що продукують насамперед соціальні ролі та функції парламентарія в суспільстві, від зрізу законодавчої влади – до рольової специфіки в мікросоціальних колективах (таких, як фракції, групи, політичні партії тощо). Соціолого-правові концепції наполягають також на пріоритетності відображення в діяльності парламентарія інтересів певних соціальних груп, на які стратифіковане суспільство, виявлення динаміки такого відображення, а також співвідношення цих інтересів із загальнонаціональними інтересами, які, принаймні в ідеалі, має репрезентувати парламентарій як представник нації в парламенті. Відтак пропонується у правових

висловлюваннях (законодавчих текстах) шукати не стільки об'єктивний логічний зміст, скільки передусім конкретні інтереси, які мали на увазі законодавці, коли формували ці положення [4]. У межах цієї парадигми центральне місце в дослідженні ролі парламентарія приділяється не закріпленім у законодавстві нормам, а «живому праву» (концепт Є. Ерліха) [5], тобто реальним практикам правовідносин, що ними послуговуються суб'єкти права під час здійснення функцій парламентарія в системі парламентаризму, – як відповідно, так і всупереч офіційно встановленим правовим нормам у цій сфері.

У рамках соціолого-правового підходу рольові інтерпретації парламентарія розглядаються здебільшого через його включеність до складу політичної еліти, під якою розуміють *особливу усталену соціальну групу, основна функція якої полягає в підготовці і прийнятті (або здійсненні впливу на прийняття чи неприйняття) найважливіших (стратегічних) політичних рішень та яка наділена необхідним для цього ресурсним потенціалом* [6; 7]. Саме такий функціональний підхід був реалізований, зокрема, в масштабному міжнародному науковому проєкті «Парламентське представництво в Європі. 1848–2014», в рамках якого предметом вивчення стала парламентська еліта понад 20 європейських країн в означений період часу [8], а також у монографічному дослідженні «Члени парламенту в Західній Європі: ролі та поведінка» [9].

Зокрема, в межах соціологічно орієнтованих концепцій виокремлюються концепції парламентаріїв-делегатів, парламентаріїв-довіренних осіб, відповідальна партійна модель, модель авангардної партії та зразкова модель (Дж. Джонсон, Р. Накамура). При цьому в моделі парламентаріїв-делегатів передбачається, що, як делегати, парламентарії просто відображають інтереси своїх делегаторів (виборців) у законодавчому органі влади. У моделі парламентаріїв-довіренних осіб передбачається, що парламентарії, діючи як довірені особи своїх виборців, діючи на власний розсуд, використовують власні судження для визначення того, що найкраще відповідає інтересам їх виборців і нації. Парламентарії, які розглядають себе як довіренних осіб, вважають, що їхні довірителі (виборці) обрали їх завдяки особливим здібностям, відтак парламентарії вбачають у своїй роботі адаптацію потреб своїх виборців для досягнення цілей забезпечення добробуту нації. У відповідальній партійній моделі передбачається наявність високої внутрішньопартійної та внутрішньофракційної дисципліни парламентаріїв, які відображають у голосуванні позицію партії, що репрезентують різні суспільно-політичні стратегії розвитку. Оскільки виборці голосують за партії, то парламентарії зобов'язані у своїй діяльності втілювати партійні програми. У моделі авангардної партії відображається переважно зворотній зв'язок між парламентаріями та виборцями: парламентарії трансформують партійні рішення, проведені через парламент, доводячи їх зміст до виборців. Нарешті, згідно із зразковою моделлю законодавець виконує символічні завдання трьох сторін: власні, виборців та партій, поділяючи при цьому їхні етнічні, гендерні, соціальні та інші інтереси [10].

Як видно, означені вище моделі по-різному інтерпретують співвідношення інтересів парламентаріїв з інтересами виборців, партій, різних соціальних груп, нації в цілому, що суттєво модифікує зміст представницької функції в діяльності парламентаріїв, вивисуючи часом суто партійні, часом вузько-соціальні компоненти. Важливо також, що соціологічно орієнтовані концепції так чи інакше підходять до фундаментального питання соціології парламентської діяльності – свободи розсуду парламентаріїв під час прийняття рішень парламенту (законів, постанов тощо). Адже, попри суттєву процесуалізацію та процедурну деталізацію [11] багатьох аспектів парламентської діяльності, вона залишається об'єктом не лише суто юридичних, але й інших впливів, які так чи інакше результатуються в діяльності парламентаріїв, їхніх угруповань, парламенту та його органів. Якщо питання про дискреційні повноваження органів та посадових осіб виконавчої влади, свободу суддівського розсуду в науках конституційного, адміністративного та судового права так чи інакше розглядаються в науці менш-більш регулярно, то проблематика визначення й лімітування меж розсуду в діяльності парламентаріїв досі залишається маловивченою ділянкою. При цьому особливу проблему становить переважання ірраціонального елемента в мотиваціях дій і рішень парламентарія, що часто спостерігається як у вітчизняній, так і в зарубіжній парламентській практиках, «втрата ознак його громадянської позиції – свідомого і відповідального вибору (з меркантильних інтересів або міркувань корпоративної належності)» [12].

Вважаємо, що питання меж розсуду в діяльності парламентаріїв тісно пов'язане з питаннями їхньої загальної і правової культури і правосвідомості, якості законодавчої «продукції» парламенту, адекватності відображення об'єктивних загальносоціальних потреб та реальності функціонування механізмів політичного представництва в реальній практиці парламентаріїв та парламенту як органу державної влади в цілому.

Відтак застосування соціолого-правового арсеналу дослідження робить підхід до осмислення ролі парламентарія більш реалістичним та таким, що переважно позначає специфіку ролі не в системі координат «парламентарій – парламент – державна влада», а у значно ширшій системі «парламентарій – держава – соціальні інтереси – суспільство (нація)». Крім того, застосування концепцій «живого права» (у дусі *Є. Ерліха та його школи соціології права* [5]) робить осмислення ролі парламентарія в суспільстві більш динамічним та таким, що враховує дію як правових, так і неправових нормативних регуляторів, що істотно впливають і на систему загальносоціальної та спеціально-юридичної відповідальності парламентарія в системі парламентаризму.

Більш персоніцентричними є антропологічно зорієнтовані концепції ролі парламентарія в суспільстві та в державі, які ґрунтуються на «антропологічному повороті» до суб'єкта права, що його демонструють новітні наукові теоретико-правові та конституційно-правові дослідження. За такого підходу, що, зокрема, передбачає зміщення акцентів до людини як центру соціальності та правової системи загалом [13], передбачається й відповідна інтерпретація ролі парламентарія, яка вже не вичерпується ролями звичайного репрезентанта певних соціальних (політичних) інтересів та носія публічно-владних функцій, але наголошує на відносно самостійній ролі парламентарія в конструюванні та зміні правових смислів узагалі – відповідно до домінуючого типу правосвідомості та у відповідності із суб'єктивно відображеними груповими і загальносоціальними потребами й інтересами. Якщо «визнання особистості вищою соціальною цінністю змінює соціальний вектор права на персоналістичний» [14], то, природно, що персоналістичною має бути і парадигма осмислення ролі та місця парламентарія як суб'єкта публічного права в системі парламентаризму. Відповідно до цього, наприклад, слушно закликає розглядати парламент, його організацію та функції через призму особистості В.С. Журавський [15].

В юридико-антропологічному контексті парламентарій постає як особливий суб'єкт, наділений якостями, здатними втілювати його волю в конструювання правових смислів, уміщених у правових текстах, насамперед – у законах. Тим самим у такій правовій волі та парламентському волевиявленні (як сукупній волі необхідної кількості парламентаріїв) «втілюється ідея діяльної, раціональної свободи у праві, вільного самовираження й самовизначення особи» [16]. Вона не розкриває всіх якостей ролі парламентарія у правотворенні (законотворенні), проте зумовлює роль парламентарія як вирішальної «інстанції» в цьому процесі.

Водночас, як вдало відзначає Ю. Ганжуров, «артикуляція суспільних інтересів актуалізує проблему суб'єктивізації законодавчих ініціатив», оскільки в єдиній волі суб'єкта втілюються об'єктивний момент загальності, а з іншого боку – момент об'єктивної унікальності, то, природно, виникає потреба в особливому способі реалізації в ній свободи суб'єкта, який, тобто спосіб, «знімав» би зазначену внутрішню суперечність, через заперечення сваволі, підпорядкування суб'єктивної одиничності об'єктивній волі, що орієнтується на загальність змісту суспільної системи цінностей [17]. Тим самим і парламентська діяльність постає як своєрідна форма заперечення сваволі одиничного парламентарія та утвердження в його діяльності об'єктивної волі всього суспільства. Відповідно до такого підходу визнання й реалізація на практиці персоніцентричності правового регулювання змінює вектор його дії на персоналістичний не тільки в системі «суспільство – людина – держава», але й у функціонуванні її складової частини – системи «парламентарій – влада – суспільство – людина». Відповідно, така орієнтація правових регуляторів зумовлює особливе соціальне призначення всіх без винятку елементів державного апарату, що нині полягає в забезпеченні й усебічному гарантуванні вільного розвитку особистості узгодженому з інтересами інших людей та суспільства в цілому [18].

Висновки. Теоретико-правовий підхід до осмислення ролі і місця народного депутата в суспільстві охоплює з'ясування системного та функціонального аналізу інституту парламентарія, дослідження природи парламенту і парламентаризму, а також самого інституту

народного представництва як політико-правової категорії [19]. Тому такі дослідження виявляються скерованими на вивчення взаємодії, взаємозумовленості та взаємопереходу протилежностей, зокрема індивідуальної волі парламентарія в загальну волю депутатського корпусу або його більшості, що набуває якості індивідуальної волі парламенту. Відтак такий підхід об'єктивно сприяє поглибленому дослідженню взаємообумовленості парламентарія та парламентаризму, за якої, зокрема, парламентарій зберігає свій автономний статус, ідентичність та сприяє збереженню й розвитку такої системної цілісності, як парламент.

Список використаних джерел:

1. Скрипнюк О. Конституційне право і теорія конституційного права України: теоретико-методологічні проблеми. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2(73). С. 110.
2. Майданник Р. Вчення про методологію приватного (цивільного) права. Загальні положення. *Право України*. 2019. № 1. С. 60, 61.
3. Федоренко В.Л. Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні: наукова доповідь. Київ : Ліра-К, 2015. 64 с.
4. Антонов М.В. Ойген Ерліх про закон і правосуддя. *Філософія права і загальна теорія права* № 2/2012. С. 361.
5. Костицький В.В., Кобан О.Г. Соціологія права : (науково-теоретична спадщина Євгена Ерліха і проблеми розвитку сучасної науки) (видання друге) ; Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи. Київ : Коло, 2016. 256 с.
6. Гаман-Голутвина О.В. Определение основных понятий элитологии. *Полис: Политические исследования*. 2000. № 3. С. 99.
7. Гаман-Голутвина О.В. Политические элиты как объект исследований в отечественной политической науке. *Политическая наука*. 2016. № 2.
8. Parliamentary elites in Central and Eastern Europe / ed. by E. Semenova, M. Edinger, H. Best. London: Routledge, 2014. 336 p.; Parliamentary representatives in Europe, 1848–2000 / ed. by H. Best, M. Cotta. NY : Oxford University Press, 2000. 549 p.
9. Members of Parliament in Western Europe: Roles and Behaviour / Editors: Wolfgang C. Müller, Thomas Saalfeld. London and New York : Psychology Press, 1997. 176 p.
10. Orientation handbook for members of parliaments. By John K. Johnson, Robert T. Nakamura. Washington, D.C., 2006. P. 4–5.
11. Барабаш Ю.Г. Дискреційні повноваження вищих органів влади: правова природа та умови ефективного застосування. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4(24). С. 51.
12. Оніщук М. Відповідальне правління і народний суверенітет: нотатки до конституційного творення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2(73). С. 116.
13. Честнов И.Л. Постклассическая теория права: монография. Санкт-Петербург, 2012. С. 167.
14. Словська І.Є. Методологія наукового аналізу системи парламентаризму. *Вісн. Нац. ун-ту «Львів. Політехніка»*. 2015. № 825. С. 277.
15. Журавський В.С. Український парламентаризм на сучасному етапі: теоретико-правовий аспект : монографія. Київ : Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2001. С. 124.
16. Архипов С.И. Субъект права. Теоретическое исследование. Санкт-Петербург, 2004. С. 49.
17. Ганжуров Ю. Політична воля та почуття права в контексті законотворення. *Наукові записки ІПіЕД імені І.Ф. Курас НАН України*. 2013. Вип. 1(63). С. 148, 160.
18. Козловський А.А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права. Чернівці : Рута, 1999. С. 39.
19. Шаповал В. Політико-правова категорія народного представництва: питання теорії. *Право України*. 2013. № 5. С. 13.

